

УДК 159.9.072.422

Олена Волобуєва

доктор психологічних наук, професор,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-4010-6398>
helen_volobueva@ukr.net

Артем Чорний

начальник навчального курсу інженерно-технічного факультету,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5541-1910>
chorniart@gmail.com

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОЕКТУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ НА ЗАСАДАХ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ

У статті подано практичні рекомендації щодо проектування та розвитку належного рівня професійної компетентності майбутніх охоронців кордону.

Акцентовано на необхідності одночасного і системного впливу щодо процесу проектування та розвитку професійної компетентності в усіх сферах життєдіяльності курсантів – майбутніх офіцерів-прикордонників: навчанні, побуті, несенні служби у добових нарядах, заняттях спортом; на впровадженні у навчально-виховний процес методики проблемного (активного) навчання з урахуванням психологічних механізмів.

© Волобуєва О., Чорний А.

мів проблемного навчання (механізму зворотного зв'язку (цей механізм є загальним для будь-якої системи замкненого зв'язку); механізму, що відбиває процес переходу від навчального впливу до навчальної задачі – механізм до визначення навчальної задачі; механізм динамічного розподілу функцій управління між педагогом (або комп'ютером, що виконує його функції) та суб'єктами навчання (курсантами – майбутніми офіцерами-прикордонниками).

Наголошено на доцільності активного впровадження професійно-спрямованих проблемних ситуацій, які мають містити всі аспекти оперативно-службової діяльності: охорона державного кордону у звичайних умовах обстановки, посилена охорона кордону (проведення прикордонного пошуку, відбиття збройного вторгнення (агресії) тощо). При розробці професійно-спрямованих проблемних ситуацій необхідно враховувати ступінь конфліктності під час типових ситуацій з громадянами, які перетинають державний кордон України; звертати увагу на проведення змістовного аналізу кожної навчальної дисципліни щодо чіткого розподілу емпіричної і теоретичної інформації.

Окреслено необхідність індивідуального підходу до кожного окремого курсанта та варіативного підходу до вибору навчальних засобів; розвитку в курсантів позитивної мотивації до майбутньої професії офіцера-прикордонника, на необхідності створення атмосфери “проблемності”, на заохочуванні пізнавального характеру навчальної діяльності; необхідності відповідного методичного супроводу кожної навчальної дисципліни; на використанні потенціалу всіх видів контролю якості навчального процесу курсантів.

Ключові слова: проектування професійної компетентності; майбутні офіцери-прикордонники; проблемне навчання; професійно-спрямовані проблемні ситуації; психологічні механізми навчання.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Для ефективного виконання завдань з охорони та захисту державного кордону України актуальною є потреба у висококваліфікованих офіцерських кадрах, здатних приймати виважені й обґрунтовані рішення, володіти сучасними зразками озброєння та військової техніки, управляти діями підлеглих, у тому числі в умовах значних психологічних навантажень.

Однак на цей час є необхідність надання практичних рекомендацій майбутнім офіцерам-прикордонникам щодо ефективності та якості несення служби з охорони та захисту державного кордону України та проектування у них належного рівня професійної компетентності.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблематику проектування професійної компетентності цивільних фахівців досліджували такі учені: О. І. Бондаренко, Г. А. Балл, Н. М. Бібік, А. П. Журавель, Н. Ф. Кузьміна, Л. В. Куліков, В. О. Лефтеров, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, О. А. Матеюк, Л. Н. Мітіна, В. І. Осьодло, С. Л. Рубінштейн, Л. Г. Подольак, О. В. Полуніна, А. В. Хуторський, В. В. Ягупов, М. Gabriel-Weglowski, David W. Johnson, Roger T. Johnson, Spencer Kagan, D. Willis та ін. Особливості проектування та розвитку професійної компетентності військових фахівців вивчали: С. Я. Білявець, Л. В. Боровик, О. Ф. Волобуєва, Б. М. Олексієнко, О. В. Торічний та ін.

Проте, незважаючи на цілу низку досліджень у цій галузі, існує певна проблематика щодо молодих офіцерів-прикордонників як професійно-компетентних фахівців, здатних виконувати обов'язки з охорони та захисту державного кордону України.

Метою статті є надання низки практичних рекомендацій суб'єктам, які задіяні до процесу проектування та розвитку професійної компетентності на засадах проблемного навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання в умовах вищого військового навчального закладу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нами було організовано експериментальне дослідження психологічних особливостей формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах навчання у вищому військовому навчальному закладі. Сутність його полягала у вирішенні двох основних завдань:

на основі впровадження методики проблемного навчання у процес традиційного навчання та на основі застосування концепції Ю. І. Машбиця щодо існування психологічних механізмів навчання в

теорії навчальної діяльності розробити методичну систему, яка б містила комплекс заходів щодо формування належного рівня професійної компетентності майбутніх охоронців кордону;

перевірити ефективність і достовірність запропонованої методики на практиці та проаналізувати отримані результати.

Дослідження проводилося на базі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького (далі – НАДПСУ) у три етапи.

У різноманітних видах дослідження взяло участь 259 курсантів НАДПСУ, 42 представники науково-педагогічного складу та психологи.

На першому (підготовчому) етапі, який тривав з травня 2014 року по грудень 2015 року, було здійснено таку низку заходів:

визначено цілі та завдання майбутнього дослідження;

на основі опрацьованих психологічних, науково-педагогічних джерел проведено теоретико-методологічний аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, її структури та змісту;

проведено психологічне вивчення професійної діяльності сучасного офіцера-прикордонника;

на основі власного досвіду автора дослідження щодо несення служби з охорони та захисту державного кордону (близько двадцяти одного року служби) проаналізовано типові труднощі, що виникають у процесі професійної діяльності офіцера-прикордонника;

проаналізовано сутність поняття “професійна компетентність сучасного офіцера-прикордонника”;

проведено аналіз застосування проблемного навчання в системі професійної підготовки прикордонників;

опрацьовано та проаналізовано основні (типові) змодельовані проблемні ситуації, що пропонуються курсантам під час навчання на кафедрах професійно-спрямованих дисциплін, тактики прикордонної служби та прикордонного контролю, психології та морально-психологічного забезпечення, перекладу, англійської мови, німецької та другої іноземної мови;

визначено вплив психологічних механізмів проблемного навчання на суб'єктів навчання (курсантів) у процесі навчальної діяльності в умовах вищого військового навчального закладу.

На другому (основному) етапі дослідження (січень 2016 року – грудень 2017 року):

сформовано контрольну групу з офіцерів-випускників тактичного рівня 2014–2015 років спеціальностей “Безпека державного кордону”, “Правоохоронна діяльність”, “Філологія”, “Автомобільний транспорт” та проаналізовано відгуки на них, які були отримані від безпосередніх керівників (начальників органів охорони державного кордону) після періоду становлення на посаді (після першого року служби);

розроблено діагностичний інструментарій щодо визначення початкового рівня сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників за двома основними аспектами: організація оперативно-службової діяльності та робота з персоналом;

проведено математичну обробку отриманих результатів щодо визначення емпіричного значення рівнів сформованості професійної компетентності у порівнянні з їх критичними значеннями;

отримані результати було проаналізовано якісно та кількісно.

На початку другого етапу дослідження було сформовано групу експертів, загальною чисельністю 8 осіб, яка складалася з викладачів, офіцерів, психологів і методистів, які мали значний досвід у галузі професійної підготовки курсантів. Підбір було здійснено з дотриманням усіх вимог, що ставляться до створення експертної групи. Експерти протягом вищезазначеного терміну здійснювали перевірку рівня професійної компетентності у певній галузі та здатність курсантів працювати в команді. Результати їх методики були оброблені математично.

Під час третього (завершального) етапу, який тривав з січня 2018 року до грудня 2019 року:

сформовано та впроваджено у навчально-виховний процес програму проектування процесів формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання, спираючись на концепцію Ю. І. Машбиця;

сформовано з офіцерів-випускників 2018 року експериментальну групу в кількості 121 особи та залучено до програми проектування професійної компетентності;

математично опрацьовано результати відгуків на офіцерів-випускників 2018 року;

якісно та кількісно проаналізовано одержані результати у порівнянні з контрольною групою;

на основі проведеного глибокого аналізу зроблено відповідні висновки та розроблено практичні рекомендації суб'єктам формування професійної компетентності.

З метою проектування належного рівня професійної компетентності нами було розроблено програму проектування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах проблемного навчання в умовах вищого військового навчального закладу (на базі НАДПСУ).

1. Надзвичайно важливо прищеплювати курсантам позитивну мотивацію до майбутньої професії, усвідомлення своєї значущості та зацікавленості результатом свого професійного зростання та розвитку [5, с. 153–155]. Позитивну мотивацію слід використовувати для підтримання стійкого інтересу до навчальної діяльності як процесу здобуття нових знань, умінь і навичок. Мотивація допомагає курсантам усвідомити найближчі та подальші перспективи своєї діяльності, розвиває прагнення до самовдосконалення та саморозвитку.

Необхідно навчати курсантів виробляти в собі вміння самостійно працювати з джерелами інформації, стимулювати прагнення змінитися, удосконалюватися, розвивати в собі допитливість, створювати відповідний “пізнавальний” психологічний клімат у навчальній групі. На розвиток усіх цих аспектів і спрямована методика проблемного навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання. Урахування цієї методики надає можливість створювати необхідні умови щодо подразнення всіх рецепторів сприйняття інформації, спонукаючи курсантів знаходити певні асоціації, полегшуючи процес запам'ятовування та структурування інформації в комірках пам'яті, пошуку логічних зв'язків, закономірностей, розвитку мислення та різних видів пам'яті.

Дуже важливо розробити таку структуру навчального матеріалу, яка б допомагала курсантам максимально ефективно і тривало зберігати у довгостроковій пам'яті значні обсяги інформації, згрупувати її, забезпечуючи поступальний розвиток пізнавальної діяльності курсантів, їх творчих здібностей.

2. Процес проектування та розвитку належного рівня професійної компетентності майбутніх охоронців кордону необхідно здійснювати на всіх етапах професіоналізації, комплексно, починаючи з першого курсу навчання. До цього процесу потрібно залучити:

факультетську ланку (начальник факультету, заступник начальника факультету з навчально-методичної роботи, заступник начальника факультету по роботі з персоналом, начальник навчального курсу, заступник начальника навчального курсу по роботі персоналу, курсові офіцери та старшина підрозділу);

науково-педагогічний склад;

відділ виховної роботи;

відділ професійної підготовки;

навчальний відділ;

інститут підвищення кваліфікації

3. Процес проектування належного рівня професійної компетентності має одночасно та системно впливати на всі сфери життєдіяльності курсанта: навчання, несення служби у добових нарядах, побут, виховання, заняття спортом, відвідання рідних та близьких тощо.

З цією метою необхідно створити комплекс організаційних і практичних заходів, що будуть якісно розвивати у курсантів низку знань, умінь і навичок, що сприятиме ефективному формуванню та розвитку відповідного рівня професійної компетентності.

Під час планування освітнього процесу та розробки навчальних планів рекомендується впроваджувати в навчально-виховний процес активні й інтерактивні методи навчання. У цьому контексті науково-педагогічному складу рекомендуємо поєднувати застосування сучасних інтерактивних засобів навчання з методикою проблемного навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання, адже їх ефективне поєднання буде стимулювати у курсантів розумову та

пізнавальну діяльність, це буде мотивувати суб'єкти навчання здійснювати пошук оптимальних рішень під час проведення проблемних лекцій, семінарів, рольових (ділових) ігор, групових вправ, диспутів, “мозкового штурму”, творчий потенціал, формулювати професійне мислення та стиль комунікативної поведінки.

Поєднання цих аспектів у процесі навчання дозволить вивести професійну підготовку на якісно новий рівень та адаптувати до сучасних вимог оперативно-службової діяльності, що зі свого боку надасть можливість проектувати належний рівень професійної компетентності в офіцерів-прикордонників.

4. Існує потреба у впровадженні в навчально-виховний процес методики проблемного (активного) навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання під час проведення лекцій, семінарів, групових вправ, ділових ігор тощо. Це сприятиме розвитку у майбутніх охоронців кордонів не лише професійних знань, умінь і навичок, а й таких рис характеру, як працелюбність, наполегливість у виконанні поставлених цілей, прагнення до досягнення успіху, упевненість у власних силах, непохитність у доведенні справи до завершення, підвищить самооцінку, внутрішню незалежність, твердість характеру, рішучість, сприятиме творчому підходу до виконання завдань і покращанню етичної поведінки.

У процесі проведення семінарів, групових вправ, ділових ігор з використанням методики проблемного навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання з'являється унікальна можливість у невимушеній обстановці формувати й розвивати критичність і креативність мислення, активізувати навчально-виховний процес загалом, сприяти самостійності у прийнятті важливих рішень, здійснювати комплексний розвиток умінь і навичок, які є професійно значущими для майбутніх офіцерів-прикордонників, створювати можливість аналізувати й обмірковувати результати власних дій і відповідні наслідки [3, с. 115–117]. У процесі проблемного навчання його учасники починають висловлювати суперечливі думки, двоякі шляхи подолання конфліктних ситуацій. Різноманіття запропонованих засобів вирішення професійно-спрямованих проблемних ситуацій сприяє варіативності

розвитку мислення курсантів, а амбіційність і бажання виграти (під час ділових ігор) зумовлює більш відповідальне ставлення до вирішення проблемних завдань, поступово виховує особистісне ставлення щодо сприйняття майбутніми офіцерами-прикордонниками своїх успіхів та інновацій, що впроваджуються у навчально-виховний процес. Дискусія в процесі проблемного навчання впливає на розвиток рефлексивних навичок, спонукає діяти не лише за допомогою інтуїції, а й на основі обмірковування власних професійних зусиль і здобутих у процесі навчання у вищому військовому навчальному закладі знань.

5. У процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників спланувати та провести додаткові тренінги (із залученням відповідних спеціалістів), на яких розглянути такі питання:

сутність поняття “професійна компетентність” сучасного охоронця кордону та його структура;

фактори, що впливають на процес розвитку професійної компетентності під час фахової підготовки з використанням методики проблемного навчання;

особливості проведення проблемних лекцій, семінарів, ділових ігор, групових вправ з метою розвитку професійної компетентності.

6. У процесі проектування професійної компетентності майбутніх охоронців кордону насамперед слід брати до уваги низку типових завдань (задач), які майбутній офіцер-керівник буде виконувати у своїй професійній діяльності. Інакше кажучи, знаючи, у якій послідовності і до чого готуватись, ми можемо якісно побудувати систему професійної підготовки загалом. Система освіти повинна охоплювати і якісно впливати на всі компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

З цією метою в НАДПСУ запроваджено систему поетапного проектування належного рівня професійної компетентності. Професійна підготовка починається з опанування обов'язків молодшого інспектора прикордонної служби на 1 курсі навчання. На 2 курсі – інспектора прикордонної служби, на 3 курсі навчання – начальника відділення інспекторів прикордонної служби та на 4 курсі – начальника відділу прикордонної служби.

У цьому контексті під час формування належного рівня професійної компетентності на кожному курсі навчання слід активно впроваджувати поглиблене вивчення професійно-спрямованих проблемних ситуацій з урахуванням психологічних механізмів навчання під час проведення занять з таких дисциплін, як “Загальна тактика”, “Тактика прикордонної служби”, “Прикордонний контроль”, “Психологія”, “Іноземна мова професійного спрямування”. Це сприятиме розкриттю потенційних можливостей майбутніх офіцерів щодо порядку дій у реальних умовах оперативно-службової діяльності під час несення служби з охорони та захисту державного кордону, навчить їх не губитися, діяти чітко та відповідно до обстановки, що склалася.

Слід зазначити, що професійно-спрямовані проблемні ситуації мають містити всі аспекти оперативно-службової діяльності: охорона кордону у звичайних умовах обстановки, посилена охорона кордону (проведення прикордонного пошуку, відбиття збройного вторгнення (агресії) тощо). Під час розробки проблемних ситуацій, які можуть виникати в пунктах пропуску через державний кордон України, необхідно врахувати ступінь конфліктності під час типових ситуацій, коли громадяни, які перетинають кордон, раптом виявляють, що їх документи не в порядку, отже їх плани зриваються, а прикордонники, відповідно, мають їм це кваліфіковано пояснити та якісно класифікувати й вирішити цю ситуацію. Умінь і навичок не допускати й ефективно розв’язувати конфлікти неможливо набути без практичного відпрацювання професійно-спрямованих проблемних ситуацій ще у стінах НАДПСУ. Важливим є розвиток у курсантів здатності визначати наміри осіб, які перетинають державний кордон у пунктах пропуску через державний кордон України.

7. Під час планування навчально-виховного процесу важливо усвідомлювати, якими методами навчання допомагати курсантам засвоювати відповідну інформацію. Для курсантів найбільш ефективними методами є практична робота в невеликих групах, індивідуальна робота з відповідними джерелами інформації, обмін досвідом (практичним досвідом, отриманим під час стажування в органах та підрозділах охорони державного кордону, під час несення служби у

місцях тривалого несення служби тощо), аналіз конкретних випадків, моделювання певних ситуацій, навчання з використанням модульного середовища та мережі Інтернет. Для викладачів – це викладання в аудиторії, проведення лекцій, семінарів із застосуванням методики проблемного викладання нового матеріалу [4, с. 180]. Найбільш ефективними інтерактивними методами, що будуть стимулювати у курсантів творчий підхід до прийняття рішень, є активне обговорення, “мозковий штурм”, стажування виконувати обов’язки за посадою.

Під час вибору методів навчання необхідно враховувати, що курсанта слід розглядати не лише як об’єкт навчання, але як суб’єкт навчальної діяльності (на цей факт звертав увагу вчений Ю. І. Машбиць під час розгляду механізмів навчальної діяльності). У цьому контексті дуже важливо, щоб курсант з погляду мотивації до пізнавальної діяльності сам усвідомлював усю цінність свого навчання у вищому навчальному закладі. Тому з метою підвищення мотивації курсантів як суб’єктів навчання і розуміння ними усього процесу навчання загалом їх слід залучати до процесу вибору.

8. Ефективність упровадження методики проблемного навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання у навчально-виховний процес допомагає розвивати у майбутніх охоронців кордону їх здатність до незалежних (самостійних) дій, прагнення вийти за власні межі й усвідомлювати відповідальність за наслідки своєї діяльності. З цією метою необхідно навчати курсантів навичок самоконтролю, розвивати їх оціночні здібності, психологічну здатність аналізувати конкретну професійну ситуацію та підбирати відповідний алгоритм поведінки. Слід стимулювати курсантів до прийняття самостійних рішень і здійснення самостійного вибору, до творчого пошуку у прийнятті рішень під час вирішення пізнавальних (проблемних) завдань.

У цьому контексті викладач має бути в першу чергу організатором навчально-виховного процесу, активно надавати консультації, бути партнером і спонукати курсантів стати співавторами власного процесу навчання [1, с. 338–339]. За таких умов партнерство замінює домінування викладача в навчальній діяльності. Слід також зазначити, що отримуючи навчальну задачу, курсант починає її осмислювати,

отже довизначати (тут працює механізм довизначення навчальної задачі за Ю. І. Машбицем), що в результаті приводить до її зміни, тобто курсант стає безпосереднім суб'єктом навчальної діяльності, а отже партнером викладача.

9. Під час планування процесу навчання слід урахувати індивідуальність кожного курсанта, а отже забезпечувати варіативний підхід до вибору навчальних засобів, певних навчальних дисциплін (крім обов'язкових згідно з навчальною програмою). Цей підхід має ґрунтуватися на індивідуальних можливостях і перспективах для кожного курсанта, урахувати рівень здібностей, коло професійних інтересів та стимулювати процес творчої активності. Необхідно використовувати диференційовану за характером самостійну роботу, індивідуальні графіки засвоєння навчальних дисциплін і підбирати завдання різного ступеня складності. Ці позиції слід реалізовувати під час навчальних бесід, де спонукати курсантів висувати проблеми і намагатися їх вирішувати під час роботи в малих групах. За таких умов зникають певні психологічні бар'єри і курсанти починають активно висловлювати свої думки (навіть заздалегідь хибні), брати участь у розв'язуванні проблемних завдань відповідно до власних здібностей та інтересів. Для ефективного формування продуктивного мислення процес навчання з курсантами потрібно будувати таким чином, щоб стимулювати їх приймати нестандартні рішення. Набір підсумкових завдань з навчальної дисципліни слід розробляти таким чином, щоб кожна навчально-службова проблема містила також і морально-психологічні аспекти професійної діяльності.

10. Під час планування навчально-виховного процесу необхідно провести змістовний аналіз кожної навчальної дисципліни, здійснивши чіткий розподіл емпіричної і теоретичної інформації, а саме оцінити відповідне співвідношення її обсягів і за потреби відкоригувати її (можливо змінити, доповнити тематику), проаналізувати, яку інформацію курсантам необхідно подавати у проблемному вигляді. Адже для забезпечення належного рівня професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників необхідно навчати їх фундаментальних знань щодо охорони та захисту державного кордону.

Під час коригування змісту навчальної дисципліни важливо враховувати індивідуальну поточну та підсумкову успішність кожного курсанта, а також відгуки викладачів. Це допоможе виявити типові труднощі у підготовці курсантів та причини їх неуспішностей з певних дисциплін, а отже вчасно вносити зміни у навчально-виховний процес.

11. Під час викладання навчального матеріалу важливо усвідомлювати, у якій формі він подається курсантам: у формі лекцій, семінарських, групових, індивідуальних, практичних занять, групових вправ, тактико-стройових занять, ділових (рольових) ігор тощо. Також кожний вид заняття необхідно будувати таким чином, щоб воно було максимально ефективним для сприйняття та засвоєння нової інформації, носило за можливості проблемний характер і враховувало психологічні механізми навчання. Під час проведення лекцій слід концентрувати увагу на базових і найбільш складних питаннях. Основним завданням семінарських занять є поглиблення набутих знань, розвиток умінь щодо побудови власних думок, захисту своїх поглядів на відповідну проблематику.

На груповому занятті слід викладати новий навчальний матеріал пояснювально-ілюстративним методом і контролювати якість засвоєння навчального матеріалу методом опитування. Закріплення навчального матеріалу необхідно досягати методом творчих рекомендацій.

Мета групової вправи – розвивати у курсантів здатність щодо організації оперативно-службової діяльності. На груповій вправі всі курсанти повинні виконувати обов'язки за однією і тією ж посадою, виконувати поставлене завдання індивідуально або у складі групи. Комплексну групову вправу відпрацьовують на фоні єдиної оперативно-тактичної обстановки.

Надзвичайно ефективним і корисним видом заняття є тактико-стройове заняття, на якому основним методом навчання мають бути тренування у виконанні прийомів і варіанти можливих способів дій. Під час тактико-стройових занять у курсантів формуються уміння і навички з організації та забезпечення бойових дій підрозділів.

Також курсанти знаходять шляхи розв'язання проблемних ситуацій управління підрозділами в ході бою. Відповідно до задуму навчання курсанти повинні виконувати обов'язки командирів підрозділів, офіцерів штабів.

Ділова (рольова) гра є потужним засобом моделювання умов оперативно-службової діяльності прикордонних підрозділів, методом пошуку нових варіантів дій, прийняття нестандартних (нетипових) рішень. Майстерність викладача полягає в тому, щоб створити атмосферу проблемності, яка буде спонукати курсантів об'єднуватися у групи, сперечатися, намагатися відстоюватися своєю думку, знаходити творчий підхід до проблемних ситуацій, а отже розвивати низку необхідних професійних умінь і навичок щодо виконання своїх майбутніх функціональних обов'язків.

12. У процесі проектування належного рівня професійної компетентності надзвичайно важливо здійснювати постійний моніторинг і перегляд навчальних програм, корелюючи їх зміст з практичною складовою оперативно-службової діяльності, залучати до процесу розробки тематики навчальних дисциплін не лише науково-педагогічний склад, а й курсантів. Результати навчальних досягнень курсантів, співставлення отриманого практичного досвіду під час стажувань з наявними теоретичними знаннями у цьому контексті мають відігравати значну роль під час планування навчальної діяльності.

Важливою системною складовою якості навчально-виховного процесу є система оцінювання досягнень курсантів. При цьому важливо використовувати потенціал усіх видів контролю. Усний контроль якості засвоєння набутих знань допомагає виробляти у курсантів швидку реакцію на поставлені запитання. Зі свого боку письмове опитування є більш об'єктивним у системі оцінювання. Воно сприяє розвитку цілеспрямованості та логічного мислення. При письмовому контролі курсанти більше зосереджуються на суті питання, навчаються логічно формулювати виклад матеріалу, виражають свої думки чіткіше і лаконічніше. Тестовий контроль також має свої певні переваги в процесі оцінювання. Він спонукає курсантів співставляти можливі варіанти відповідей, працювати методом логічного виключення.

Звертаємо увагу на обов'язкову наявність у викладачів належного рівня сформованості психологічної компетентності, поряд з фаховою та методичною. Це надасть можливість здійснювати психологічний супровід майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі проектування професійної компетентності.

13. Надзвичайно важливим є урахування викладачем ролі наочності під час проектування професійної компетентності. З цією метою в процесі занять, де виникає необхідність щодо запам'ятовування великої кількості цифр і термінів, потрібно поряд з підручниками, у яких знання подаються послідовно, логічно і змістовно, використовувати відповідні схеми, графіки, таблиці, макети. Вони спонукають курсантів застосовувати візуально-образне сприйняття інформації, що сприяє більш ефективному опрацюванню значних обсягів навчального матеріалу. Важко переоцінити значення проблемного навчання у цьому контексті, яке активно розвиває наявні можливості щодо засвоєння нової інформації. Ще одним потужним засобом формування професійної компетентності є використання в навчальній діяльності опорного конспекту, тобто наочної схеми, у якій навчальний матеріал подається у вигляді істотних зв'язків і відношень. Головним призначенням опорного конспекту є стимулювання пізнавальної діяльності, інтенсифікація процесу навчання шляхом створення сприятливих умов для ефективного перебігу процесу мислення, запам'ятовування та сприйняття. Опорний конспект дозволяє курсантам структурувати в пам'яті значні обсяги навчальної інформації, щоб потім за необхідності відносно легко відтворити її.

Результати аналізу навчально-виховного процесу в НАДПСУ, змісту виховної роботи, курсантського побуту дозволили виокремити низку додаткових шляхів щодо формування належного рівня професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, а саме:

активне залучення до процесу проектування та розвитку професійної компетентності практичних психологів факультетів (постійне проведення ними психологічних і мотиваційних тренінгів, анкетувань, роз'яснювальних бесід та діагностичних заходів);

важко переоцінити роль та місце в процесі проектування професійної компетентності майбутніх охоронців кордону офіцерів відділу виховної роботи. Тому рекомендуємо активно залучати курсантські підрозділи до проведення лекторіїв вихідного дня, відвідання театру, переглядів патріотичних кінофільмів та телепрограм. Вони допомагають формувати інтерес до майбутньої професії, підкреслюють важливість тих завдань, які є необхідними в оперативно-службовій діяльності [2, с. 260–264];

важливим є збільшення терміну практичного стажування курсантів в органах і підрозділах охорони кордону, що дозволить якісно відпрацьовувати набуті знання та навички на практиці.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, результати аналізу навчально-виховного процесу в НАДПСУ, змісту виховної роботи, курсантського побуту дозволили запропонувати практичні рекомендації суб'єктам, які задіяні до процесу проектування та розвитку професійної компетентності на засадах проблемного навчання з урахуванням психологічних механізмів навчання в умовах вищого військового навчального закладу. Шляхами подальшого дослідження автори вбачають вивчення гендерних особливостей майбутніх офіцерів-прикордонників у системі професійної підготовки ДПСУ.

Список використаних джерел

1. Білявець С. Я. Теоретичні та методичні засади формування професійної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання військово-спеціальних дисциплін : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. 468 с.
2. Боровик Л. В. Формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників : теорія та практика : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. 292 с.
3. Собко В. Г. Розвиток професійної компетентності офіцерів-прикордонників у фаховій підготовці із застосуванням ділових ігор : дис. канд. пед.

наук : 13.00.04 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. Хмельницький, 2011. 259 с.

4. Торічний О. В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2012. 536 с.

5. Шинкарук О. М. Психологія професійної діяльності військовослужбовців-прикордонників : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2019. 334 с.

Olena Volobuieva, Artem Chornyi. Practical Recommendations for Professional Competence Formation of the Border-Guard Officers on the Basis of Problem-based learning

The article touches upon the practical recommendations for the formation and development of the proper level of professional competence of the future border guards.

The necessity of simultaneous and systematic influence on the process of formation and development of professional competence in all spheres of life of cadets – the future frontier officers is emphasized: training, daily routine, guard duties, sports activities; it is also pointed out on the introduction into the educational process the methods of problem-based (active) learning, taking into account the psychological mechanisms of problem-based learning (the feedback mechanism (this mechanism is common to any closed communication system); a mechanism that reflects the process of transition from a learning impact to a learning task – the mechanism for the defining of a learning task; the mechanism for the dynamic distribution of management functions between a teacher (or computer which performs its functions and subjects of studying (cadets – the future border-guard officers).

It is emphasized on the expediency of active implementation of the professionally oriented problem situations; which should include all aspects of the operational-service activity: the state border protection in the ordinary conditions, the enhanced border protection (the border search conducting, the armed invasion (aggression) repelling, etc.). When developing professionally-oriented problem situations it is necessary to take into account the degree of the conflict during the typical situations with citizens crossing the state border of Ukraine; on the carrying out a meaningful analysis of each discipline regarding a clear distribution of empirical and theoretical information.

It is outlined the need for an individual approach to each individual cadet and a variant approach to the choice of educational means; the development

of the positive motivation to the profession of “the border guard officer”, the need to create a problematic atmosphere, to promote the cognitive nature of educational activities; the need for appropriate methodological support for each discipline; on the potential usage of all types of quality control of the cadets educational process.

Key words: professional competence formation; the future border-guard officers; problem-based learning; the professionally focused problem situations; psychological training mechanisms.

References

1. Biliavets' S. Ya. (2018). *Teoretychni ta metodychni zasady formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi navchannia viiskovo-spetsialnykh dystsyplin : monohrafiia*. [Theoretical and methodological bases of the professional competence formation of the future border-guard officers in the process of military-special disciplines training; monograph]. Khmelnytsky: Vydavnytstvo NADPSU. 468 s. [in Ukrainian]
2. Borovyk L. V. (2018). *Formuvannia psykholoho-pedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv: teoriia ta praktyka: monohrafiia*. [Formation of psychological and pedagogical competence of the future border-guard officers: theory and practice; monograph]. Khmelnytsky : Vydavnytstvo NADPSU. 292 s. [in Ukrainian]
3. Sobko V. H. (2011). *Rozvytok profesiinoi kompetentnosti ofitseriv-prykordonnykiv u fakhovii pidhotovtsi iz zastosuvanniam dilovykh ihor: dys. kand ped. nauk: 13.00.04* [Development of professional competence of the border-guard officers in professional training with the use of business games: diss. cand ped. Sciences: 13.00.04]. Khmelnytsky : Vydavnytstvo NADPSU. 259 s. [in Ukrainian]
4. Torichnyi O. V. (2012). *Teoriia i praktyka formuvannia viiskovo-spetsialnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv u protsesi navchannia: monohrafiia*. [Theory and practice of the formation of military-special competence of the future border-guard officers in the training process; monograph]. Khmelnytsky : Vydavnytstvo NADPSU, 2012. 536 s. [in Ukrainian]
5. Shynkaruk O. M. (2019). *Psykhohiia profesiinoi diialnosti viiskovosluzhbovtiv-prykordonnykiv: monohrafiia*. [Psychology of professional activity of border guards; monograph]. Khmelnytsky : Vydavnytstvo NADPSU. 334 s. [in Ukrainian]